

IZ KORESPONDENCIJE A. FORTISA S J. S. WYTTENBACHOM

ZARKO MULJAČIĆ

1.

Pred 35 godina objavio je dr Marijan Stojković u radu »Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji« historijat polemike koju je izazvala kritika Fortisova *Viaggio in Dalmazia* što ju je objavio spomenuti sinjski prosvjetitelj.¹

I pored kasnijih radova o Lovriću ostala su otvorena mnoga pitanja, tako na primjer da li je Petar Sklamer Crešanin (*Pietro Sclamer Chersino*) pseudonim Alberta Fortisa ili se radi o drugoj osobi² i, u vezi s tim, koliki je udio imao Fortis u sastavljanju i objavljivanju knjižice izašle pod Sclamerovim imenom. Nalaz jednoga Fortisova pisma u Bürgerbibliothek u Bernu baca novo svjetlo na taj predmet.³

Među mnogobrojnim prijateljima što ih je A. Fortis imao u skoro cijeloj Evropi ugledno mjesto zauzima švicarski prirodoslovac pastor

¹ M. Stojković, »Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* XXVIII, 2 (1932), str. 1 i d. Djelo nosi naslov *Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del Signor Abate Alberto Fortis, coll'aggiunta della vita di Socicvica...*, In Venezia 1776, str. 260 + 4.

² M. Kombol, u *Pogovoru* prijevodu Lovrićeva djela koji je, pod naslovom *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočuvice*, objavio u Zagrebu 1948. god. Izdavački zavod JAZU, piše, na str. 227: »... Među prigovaračima nalazio se i Fortis, pod svojim imenom dođuše samo u pismima dalmatinskim prijateljima, dok je u javnosti prepustilo riječ svojemu dvojniku Sclameru...«, dok je M. Stojković u članku »Je li Pietro Sclamer Chersino pseudonim Alberta Fortisa?«, *Nastavni vjesnik* XXXVIII (1930), str. 216 i d., odgovorio na postavljeni upit negativno. K. Krstić, »Lovrić, Ivan«, *Enciklopedija Jugoslavije* 5, Zagreb 1962, str. 557, ne smatra Sclamera izmišljenom ličnosti.

³ Signatura mu je *Mss. Hist. Helv.* XIV, 150, vol. II, pismo br. 157. Naslov zbirke je *Autographen-Sammlung bestehend in Briefen Schweizerischer und ausländischer Naturforscher... für das Archiv der Schweizer Naturforscher Gesellschaft angelegt von Rudolf Wolf*, z. Z. *Archivar*, a sastoji se od 12 svezaka pisama koja su zalijepljena na numeriranim listovima tako da se ne vidi samo list na kome je adresa.

Jakob Samuel Wyttenbach (1748—1830).⁴ U spomenutoj bernskoj biblioteci čuva se, u dvjerna zbirkama pisama, 17 pisama koje mu je Fortis upravio u razdoblju od 1777. do 1794. te mnoštvo nedatiranih ispisa, recenzija i sličnoga znanstvenog gradiva.⁵ Ta sam pisma imao prilike proučiti za vrijeme boravka u Bernu u listopada 1967. god. Pri tome su mi osobito bili pri ruci dr P. F. Flückiger, direktor Jezične škole Univerziteta u Bernu, i dr H. Haerberli, direktor Bürgerbibliothek, pa im se i na ovom mjestu srdačno zahvaljujem.

Fortisovo pismo pisano je 3. prosinca 1777. u Bresci, dakle svega dvadeset dana poslije Lovrićeve smrti (14. XI 1777), za koju talijanski pisac u to doba nije znao. Fortis informira svoga švicarskog prijatelja o okolnostima koje su skrivile da njegov *Put u Dalmaciju* nije ispao onako kako je želio: nije, naime, stopostotno realizirao svoj plan i morao je putopis što prije tiskati. Ipak je stigao da o nekim odlomcima prije tiskanja dobije mišljenje nekolicine svojih dalmatinskih prijatelja iz raznih gradova od kojih je bio zatražio da mu ukažu na eventualna mjesta gdje je nešto pogrešno zapazio ili krivo čuo. Međutim, neki mladi »Morlak« (tako Fortis zove hrvatskoga pisca s visine i s priličnom dozom prezira) usudio se da objavi tobožnje kritičke bilješke o njegovu djelu. Ironično dodaje da mu je na tome vrlo zahvalan jer je Lovrić tiskanjem svojih »bulažnjenja« učinio samom sebi međvjeđu uslugu i pokazao evropskoj javnosti da mu namjere nisu bile čiste i da mu stil nije suviše uljudan. U početku Fortis nije uopće mislio javno reagirati. Pošto ima mnogo čitalaca koji čitaju samo predgovor, a tu Lovrić vrlo vješto lansira za neupućene vrlo vjerojatnu tvrdnju da on kao domorodac svakako bolje pozna svoj kraj nego stranac koji ga je na brzinu proputovao, ukazala se potreba, veli impersonalno Fortis, da se takvi prosvijetle. Jedan se Dalmatinac odlučio prihvatiti toga posla i pripremio je za tisak, u obranu Fortisa, mali *Sermone*. Međutim su pristaše nadobudnoga mladića omeli tiskanje te knjižice. Kako su u međuvremenu talijanski novinari oštro napali mladoga Morlaka,⁶ to se ovaj naljutio na Fortisa i napisao protiv njega djelece *Lettera apologetica*.⁷ Ipak je bio tako pristojan da je

⁴ V. o njemu H. Dübl, »Jakob Samuel Wyttenbach und seine Freunde. Beiträge zur Kulturgeschichte des alten Bern«, *Neujahrs-Blatt der Literarischen Gesellschaft Bern auf das Jahr 1911*, Bern 1910; i Id., »Fremdenbesuche und geistiges Leben in Bern um die Wende und im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts«, *Neujahrsblätter der Literarischen Gesellschaft Bern*, N. F. IV, Bern 1926.

⁵ Većina toga gradiva, osim pisma spomenutog u bilj. 3, nalazi se pod signaturom *Mss. Hist. Helv. XXIII*, 125.

⁶ Usp. M. Stojković, *op. cit.*, str. 34. Radi se o broju 35 od 31. VIII 1776. rimskoga dnevnika *Esmeridi letterarie di Roma*. Članak je potpisao T. C. Lorgna.

⁷ Cf. *Lettera apologetica di Giovanni Lovrich al celebre Signor Antonio Lorgna etc., in cui si confutano varie censure fatte al suo Libro »Osservazioni etc.«*, Padova 1777. Datirano je 15. I 1777.

Fortisu, na njegovu želju, poslao 12 primjeraka toga *Pisma*. Fortis je tada odlučio da odgovori tom mladom bjesomučniku, kako besposličari ne bi shvatili njegovu (Fortisovu) šutnju kao priznanje poraza. Iako mu je bilo ispod časti da polemizira s mladim studentom, Fortis je napisao i objavio protiv Lovrića jedno *Pismo*⁸ i dao je tiskati *Sermone*,⁹ rad Lovrićeva sunarodnjaka. Oba je spisa Fortis poslao svom bernskom prijatelju uz napomenu da bi ga osobito oduševilo kad bi se našao netko u Evropi tko bi *Osservazioni* i *Lettera apologetica* »mladog Zoila« preveo, jer bi se tada prezir cijele Evrope sručio na nj (N. B. Fortis vjerojatno misli na francuski prijevod Lovrićevih talijanskih djela). On bi osobno, završava Fortis, želio da Lovrića njegov odgojitelj svojski zbičuje.¹⁰

⁸ Cs. *L'Abate Fortis al Signor Gio. Lovrich*. In Brescia 1777, pag. VIII, 40.

⁹ Cf. *Sermone purenetico di Pietro Sclamer Chersino al Signor Giovanni Lovrich, nativo in Sign in Morlacchia, autore delle Osservazioni sopra il Viaggio in Dalmazia del Sig. Abate Alberto Fortis*. In Modena 1777. 28 pp.

¹⁰ Kako je svaka Fortisova riječ važna za rješavanje ovoga zamršenog pitanja donosimo sa svim osobitostima originala odgovarajuć odlomak pisma koji glasi:

»Mon Voyage de Dalmatie n'est pas tout-à-fait ce que je l'aurais voulu, et ce qu'il aurait été si le plan que je m'étais proposé en allant dans ce pais-là n'eût pas souffert des changemens très considérables. Il m'a fallu donner le peu que j'avais noté, car les circonstances exigeaient que je prouvasse au public que je n'avais pas resté dans l'inaction. J'ai eu la précaution de lire les différents morceaux qui forment cet ouvrage aux gens le plus instruits des différentes villes de la Dalmatie pour m'assurer de n'avoir pas mal vu, ou mal entendu quelquefois. Il y a eu un jeune Morlaque étudiant à l'Université de Padoue qui s'est avisé d'imprimer des *Observations* soi disantes critiques contre mon voyage. J'ai lu son livre, et en suis resté si content, que je lui en ai fait les plus sinceres remerciemens. Quoique les intentions de ce jeune maculaleur n'aient été à beaucoup près les plus pures, et que son style n'ait pas été fort poli, j'ai trouvé que ses déraisonnemens m'ont amplement dédommagé de tout cela. Les sots, qui sont le plus grand nombre d'entre ces messieurs qui lisent des frontispices, devaient croire d'abord qu'un Morlaque était obligé à connaitre son pais sans l'avoir examiné mieux qu'un Italien qui s'en était occupé pendant quelques mois; il a fallu éclairer ces sots. Un autre Dalmatin s'en chargea; mais les adhérens du jeune homme traverserent l'impression du petit *Sermon* qu'il lui avait adressé. Les journalistes d'Italie jugerent un peu severement le jeune Morlaque; il s'en prit à moi, et donna de nouveau de la maculature soi-d'sante *Lettre apologetique*: ce petit écrit ne manqua pas de justifier l'opinion qu'on avait de lui. Je le priaï de vouloir bien m'en donner une douzaine d'exemplaires pour regaler mes amis, ce qu'il m'accorda très poliment. Pour le coup on trouva qu'il était nécessaire de faire une reponse quelconque à ce jeune acharné, n'eût-ce été que pour empêcher les faineans de prendre mon silence pour une marque de conviction. Il fallut subir la mortification de lui adresser une très-courte lettre et se déterminer à faire imprimer le *Sermon* de son compatriote. Vous les voilà ces deux écrits; vous trouverez que mon ton n'est pas celui des bouillars (sic) Illyriens. Je serais charmé que les *Observations*, et les *Apologies* de mon jeune Zoile trouvassent aussi des traducteurs; le mepris de toute l'Europe me vengerait b'en de ses mechans projets; pour moi je ne lui souhaite pas d'autre châtement, si ce ne fut des enivrieries par son Precepteur...«

Iz gornjega se vidi da A. Fortis i P. Sclamer nisu po svoj prilici ista osoba, ali da se Fortis svim silama založio da se *Sermone* tiska i proširi po Evropi. Osim toga očito je da Fortis smatra da su tzv. boduli i Morlaci sinovi jednog naroda čim priznaje da je Sclamer Lovričev sunarodnjak.

2.

Glavno Fortisovo djelo *Viaggio in Dalmazia* (Venezia 1774) prevedeno je, kako je poznato, u svega par godina na njemački (najprije samo poglavlje o običajima Morlaka, a zatim i čitavo djelo), francuski i engleski. Tako je, zahvaljujući tim prijevodima, vrlo brzo cijela tadašnja učena Evropa saznala dosta uglavnom istinitih podataka o našem narodu, našoj zemlji i našoj narodnoj pjesmi.¹¹ O originalnom izdanju i prijevodima pisali su i mnogi tadašnji evropski periodici npr. ugledni njemački časopis *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*.¹² Pri tome je dosad bilo nepoznato da je Fortis imao o tim prijevodima, osim o njemačkome, vrlo loše mišljenje premda su mu ti prijevodi dobro došli kao priloga molbi za mjesto sveučilišnog profesora prirodnih nauka u Padovi, koje je ostalo upražnjeno smrću

¹¹ Usp. Ž. Muljačić, »Iz korespondencije Alberta Fortisa«, *Građa za povijest književnosti hrvatske* 23 (1952), str. 69 i d.; G. Torcellan, »Riformatori Veneti«, *Illuministi italiani*, tomo VII. *La letteratura italiana. Storia e testi*, vol. 46, Milano—Napoli 1964, str. 279 i d. (»Alberto Fortis«).

¹² Usp. V. Jirát, »Slavisches in den Göttingischen Gelehrten Anzeigen 1739—1790«, *Xenia Pragensia. Ernesto Kraus septuagenario et Josepho Janko sexagenario ab amicis collegis discipulis oblata*, Praga 1929, str. 121 i d. Rad češkoga slavista ponajviše se bavi ruskim, češkim i poljskim temama u njemačkom časopisu. Bilo bi potrebno da se južnoslavenske teme u njemu temeljito istraže i da se istraživanje ne zaustavi na 1790. god., jer taj časopis izlazi bez prekida sve do danas. O toj temi pisat ću drugom zgodom. Kao *curiosum* navodim što švedski pjesnik i učenjak A. von Haller (1708—1777), inače neko vrijeme göttingenski sveučilišni profesor i urednik lista, piše u broju 61 od 21. svibnja 1776. u povodu prijevoda jednog poglavlja iz Fortisova djela (»*Die Sitten der Morlachen*, Bern 1774) na str. 518 i d.: »Dieses halb wilde Volk hat mit allen der Natur noch treu gebliebenen Nationen die Trägheit und Unreinlichkeit gemein. Von dem Himmelsstrich und der nothwendigen Lebensart zum Auskommen der Morlachen, von dem Muth und der Gastfreyheit, die ihnen eigen sind. Die förmlich und feyerlich eingegangenen Bünde der Freundschaft, wovon doch aus der scythischen Geschichte Lucian ein Beyspiel hat. Feyerlich sind ihre Hochzeilfeste, so geringe man hernach die unreinlichen Eheweiber schätzet.« O Hasanaginici čitamo tu koncizno, ali u biti tačno zapažanje: »Die angehängte Romanze ist in einem besondern und von Ossianischen entferntem Geschmacke, aber dennoch nicht ohne rührende Stellen«. Isti A. von Haller napisao je u povodu talljanskog izdanja Fortisova puta u 1. sv. iste revije za 1775. god., na str. 7, da bi trebao da se Hasanaginica prevede, što je, kako znamo malo iza toga uradio Werthes da se Goethe (»Eine von Ihren Romanzen, von der traurigsten Art, ist hier abgedrückt. Dieses Stück verdient übersetzt zu werden«). Usp. i M. Čurčin, *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, Leipzig 1905 str. 40 i d.

Antonia Vallisnierijska mlađega (1708—1777). O tome ima dosta zanimljivih podataka u četirima pismima koja je Fortis upravio J. S. Wytttenbachu, a čuvaju se u bernskoj Bürgerbibliothek.¹³

U prvom od tih pisama, datiranom 3. XII 1777. iz Brescieve, Fortis piše kako mu nije poznato je li već izašlo englesko izdanje njegova *Putu u Dalmaciju* za koje je poslao izdavaču Robsonu dodatke o putu po liburnijskim otocima i po Hrvatskom Primorju. Bilo bi dobro, dodaje pisac, kad bi ta dopunska poglavlja izašla i u švicarskim izdanjima na francuskome i njemačkome.

U drugom pismu, datiranom 14. III 1778. u Mlecima, Fortis upozorava svoga kolegu da nije dobio tražena 4 primjerka francuskog izdanja svoga *Putu* iz čega zaključuje da se njegovo pismo zagubilo.

U trećem pismu, pisanom također u Mlecima 4. VII 1778. Fortis se jada da mu primjerci francuskog izdanja još nisu stigli, a prijeko su mu potrebni da impresioniraju gospodu koja se nalaze u elektorskoj komisiji. Moli da mu se najžurnije pošalju u Bergamo na adresu Mario Paleocapa.

U četvrtom pismu, koje je upravio Wytttenbachu iz Vicenze 23. X 1778, Fortis povjerava prijatelju da će iduće godine preraditi na francuskome skraćeno izdanje putopisa gosp. Targioni Tozzettija, ali da je neophodno da netko tko dobro pozna francuski jezik dotjera njegov tekst za štampu da se ne bi desilo da prijevod ispadne loš kao što je slučaj s francuskim prijevodom njegova *Putu*. Prevodilac je napravio mnoštvo vrlo teških pogrešaka: na više mjesta je krivo shvatio tekst, a da se i ne govori o pravopisnim greškama koje su naročito brojne kod vlastitih imena. To je izdanje sramota za nj kao autora (iako nije kriv); naprotiv, njemačko je izdanje hvalevrijedno prevedeno. Englesko je izdanje još gore, jer izdavač lažno tvrdi da je Fortis pregledao čitav tekst, a on u stvari nije vidio ni retka prije nego je sve bilo gotovo. To je izdanje nagrđeno bezbrojnim greškama. Stoga će odustati od namjeravanog engleskog izdanja jednoga drugog djela.¹⁴

¹³ Prvo je pismo ono spomenuto u bilj. 3. Signature ostalih pisama v. u bilj. 5. Ona nose redne brojeve 3, 2 i 1.

¹⁴ *Mss. Hist. Helv. XXIII*, 125, pismo 1:

«... Il faut que je vous avoué que je suis très-mécontent de la Traduction Française de mon voyage de Dalmatie; dans la quelle le Traducteur a pris des libertés qui ne lui convenaient pas, et a fourré les plus grandes fautes de sens, de syntaxe, et d'orthographe, il y a des noms estropiés, des *qui pro quo* sans nombre... enfin c'est une honte pour moi que d'avoir été traité comme cela. Le Traducteur allemand a droit à ma reconnaissance; le Français en vérité n'en a point. J'ai les memes raisons de me plaindre du Traducteur Anglais qui annonce sa Traduction comme *révûë*, et *soignée* par moi-même, qui n'en ai jamais vû la moindre ligne. Cette superbe édition in 4° est deparée par un nombre infini de fautes; elle m'a déterminé à ne faire point passer en Angleterre mon *5 Voyage portatif du Naturaliste en Italie*, qu'on voulait y donner en anglais.

Iako naoko sitni, ti su podaci značajni ne samo što nam otkrivaju nove detalje o predromantičarskom oduševljenju za balkanske »bons sauvages«¹⁵ nego i što ukazuju na put kojim su se neka pogrešna shvaćanja o nama mogla, doduše nenamjerno, proširiti na Zapadu.

Ž. Muljačić: FROM FORTIS'S CORRESPONDENCE WITH J. S. WYTTENBACH

Summary

The author has discovered among the manuscripts in the Bürgerbibliothek in Bern 17 unknown letters by the Italian Alberto Fortis, a well-known figure in the Age of Enlightenment, written to the Swiss scholar Jacob Samuel Wyttenbach. Most of these letters contain some references to Fortis's relations with Croats on the Adriatic coast.

(1) The author analyses closely Fortis's letter of 3rd December 1777 because of several important hints throwing a new light on the first phase of a dispute started by the Croatian writer Ivan Lovrić (1754[?]-1777) attacking in his book *Osservazioni* some statements published by Fortis in his *Viaggio in Dalmazia*. It is evident from this letter that Fortis supported the printing and disposing of a booklet *Sermone*, written by his friend P. Sclamer of Cres, and that Fortis and Sclamer are not one and the same person.

(2) The above mentioned, as well as three more of Fortis's letters disclose the Italian author's concern for the German, French, and English translations of his *Viaggio in Dalmazia*. Fortis was interested in their publishing success not only as a scholar and Slavophile, but especially as a candidate for the Chair of natural science in the University of Padua (where he did not succeed). These translations are of a special significance to Croats, as by way of them, in only five years, the whole European world of learning got some information — although not always correct — about our culture and especially our popular bal'adry. It is well known that *Hasanaginica*, published by Fortis in the original and in Italian translation, became world famous after Goethe's German version. The author concentrates on references to the poem in German scholarly periodicals of the time, showing that the Swiss poet A. von Haller had a very favourable opinion about the poem as early as 1775 and that he had suggested its translating before any other — except the Italian — translation was published. As it may be seen, Switzerland was in even this very instance true to her epithet of *Helvetia mediatrix*.

¹⁵ Cfr. *Mss. Hist. Helv.* XXIII, 125, pismo 16 od nepoznatog datuma 1781. god. Uspoređujući Dubrovčane i »Morlake« Fortis piše između ostaloga: »J'aime toujours mes Dalmatiens, comme vous le voyez, mon excellent ami. Il est vrai que je prefere Raguse à la Morlaquie, mais le souvenir de l'hospitalité de ces bons sauvages m'attendrit toujours«. Slične su rousseauovske predodžbe imali o nama i mnogi drugi evropski prosvjetitelji i preromantici.